

Nemesi Attila László

Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérlentés*

I. BEVEZETÉS

Annak a máig élő tradíciónak, mely az alakzatinterpretációt többlépcsős szemantikai-pragmatikai folyamatként modellezi, Paul Grice és John Searle vetette meg az alapjait a hetvenes években. A két klasszikus szerző bírálói közül Raymond Gibbs (a *Metaphor and Symbol* c. szakfolyóirat főszerkesztője) írásaiban (1993, 254–255; 1994, 81–84; 2002, 459) a következő, egymással összefüggő téziseket tulajdonítja a „standard pragmatikai szemlélet”-nek (ezzel a címkével illeti ugyanis Grice és Searle – szerinte egylényegű – alakzatfelfogását):

1. A mondat/megnyilatkozás teljes szó szerinti jelentésének elemzése minden esetben végbemegy még azelőtt, mielőtt a figuratív jelentés hozzáférhetővé válna.
2. A szó szerinti jelentés valamiképpen rossz, hibás, tökéletlen kell, hogy legyen kontextusában ahhoz, hogy a figuratív jelentés keresése elinduljon. A figuratív jelentés nem is érhető el, ha a szó szerintinek van értelme az adott beszédhelyzetben.
3. Az alakzatokat nehezebb mentálisan feldolgozni, mint a szó szerinti kifejezéseket, mivel nagyobb kognitív erőfeszítést (következtetési műveletet) igényelnek a befogadótól.

Felmerül azonban a kérdés: mennyire pontos Gibbs iménti általánosítása? Lehet-e egyáltalán Searle és Grice elgondolását egy kalap alá venni? S vajon tényleg igaza volna Gibbsnek abban, hogy a „standard pragmatikai szemlélet” pszichológiailag nem reális? Miközben választ keresünk ezekre a fölvetésekre, látni fogjuk a fogalomhasználat különbségét: Searle *szó szerinti jelentés*ről beszél, Grice – aligha véletlenül – *konvencionális jelentés*ről, a többlépcsős modell legújabb változatának

* Ez a dolgozat a kortárs pragmatika nézőpontjából reflektál egy interdiszciplináris problémára. A terminushasználat is végig a pragmatikában domináns konvenciót követi. Az *alakzat* (figura; vö. *figuratív jelentés*) műszó eszerint tágabb kategória, mint a *nyelvi kép* (trópus; a *nyelvi kép* kifejezés indoklására a hagyományosabb *szókép* helyett lásd KEMÉNY 2002): az utóbbival csak a metaforára (beleértve a hasonlatot, a megszemélyesítést, az allegóriát, a szinesztéziát) és a metonimiára (beleértve a szinekdochét, az emfázist, az antonomáziát) utalok, az előbbivel viszont az iróniára, a hiperbolára, a litotészre, az oximoronra, sőt a társalgási tautológiára is, azaz minden általános jelentéstranszponálási *sémára* (gör. 'alakzat'), nem pusztán a fogalmi analógián (metafora) vagy érintkezésen (metonímia) alapulókra. A trópusok jelentése *átvitt*, az alakzatoké *figuratív*.

kimunkálója, Rachel Giora pedig *vezérlentés*ről. A dolgozat fő célja, hogy világossá tegye a fogalmi kiindulópont jelentőségét.

II. SEARLE METAFORAFELFOGÁSA

Az ún. indirekt beszédaktusok (pl. *Ide tudod adni a sót?* – értsd: 'Add ide a sót!', *Vizsgára kell készülnöm* – értsd: 'Nem tudok veled menni a moziba') levezetését, vagyis azt, hogyan jut el a hallgató a szó szerinti beszédaktus dekódolásától a szándékolt indirekt, nem szó szerinti beszédaktus megértéséig, Searle (1975) híres cikke 10 lépésben modellezi. A metaforának szentelt, nem kevésbé aprólékos tanulmánya (1979) három fő szakaszra bontja az interpretációt, azokon belül bizonyos elvek strukturált működését feltételezve. Szeme előtt az *S* (*egy*) *P* alakú és '*S* (tulajdonsága, hogy) *R*' jelentésű nominális metaforák lebegnek (*Sam egy disznó, Sally egy jégdarab, Richard egy gorilla* stb.), melyben *S* az alany, *P* egy tipikusan határozatlan névelős főnévi csoport, *R* pedig *S* érvényesnek tartott külső vagy belső vonása, *P* melléknévi természetű átvitt jelentése. A három szakasz:

1. Léteznie kell valamilyen közös stratégiának (vagy stratégiáknak), amely (vagy amelyek) révén a hallgató képes rájönni arra, hogy a beszélő metaforikusan fejezte ki magát. Van tehát egy jel, egy „kioldó” (trigger); enélkül nem is gondolunk másra, mint a szó szerinti jelentésre.
2. Miután az elme megkapta a jelzést, *P*-ből bizonyos elvek szerint kikalkulálja *R* lehetséges értékeit.
3. További stratégiák vagy elvek működnek közre, amelyek *S* ismeretében segítenek leszűkíteni a potenciális *R*-ek halmazát, és föllelni abban a szándékolt aktuális jelentést.

Nézzük először az első fázist, a metafora észlelésének problémáját. Nem az egyedüli, de messze a legáltalánosabb „kioldó” stratégia, véli Searle, hogy „[a]hol a megnyilatkozás szó szerint véve hibás [defective], keress egy olyan megnyilatkozásjelentést, amely eltér a mondatjelentéstől!” (1979, 114; kiemelve az eredeti szövegben is). A „hiba” lehet nyilvánvaló hamisság, szemantikai képtelenség, a beszédaktus szabályainak vagy a társalgás (Grice-féle) elveinek megsértése. Searle tisztában van azzal, hogy ez nem szükséges feltétel; találkozhatunk metaforikus megnyilatkozásokkal, amelyek szó szerint is tökéletesek mindenféle tekintetben. Berzsenyi *Osztályrészem* c. versének „Partra szállottam. Levonom vitorlám” képét például felfoghatnánk a valóság hű ábrázolásának, hiszen nincs benne semmi tartalmi furcsaság. Hogy mégsem elégszünk meg a konkrét jelentéssel, az a műfaj, illetőleg a költői nyelvezet azonosítása miatt van. Az olvasói „gyanakvás” és az irodalmi (archaikus, stilizált) forma azonban nem elég biztos fogódzók annak kiszűréséhez, hogy egy gondolat metaforikus-e vagy sem. Ráadásul a hétköznapi társalgásban ugyancsak előfordulnak szó szerint igaz metaforák (pl. egy kezdő korcsolyázót gyaorlott barátja „jégre viszi”, vagy a tagadás mindjárt igazzá teszi a metaforát: „nem vagyok én berber oroszán” – éneklí a kiábrándult szerelmes az *Én nem tudtam, hogy harcolni kell érted* kezdetű hajdani slágerben).

A felismerést követő második fázisban történik a számításba jövő *R*-opciók feltérképezése egy algoritmus alapján. Ez az algoritmus Searle-nél „elvek” (sajnos nyitott) készlete. Mielőtt listázná őket, megpróbálja körülírni a fő stratégiát: „[a]mikor azt hal-
lod, hogy »S (egy) P«, R lehetséges értékének megtalálásához nézd meg, miképp lehetne S olyan, mint P, a megfelelő szempont kiválasztásához pedig keresd P kiugró, jól ismert és megkülönböztető jegyeit!” (SEARLE 1979, 114–115.) A keresést nyolc (vagy még több) meghatározott elv könnyíti meg (SEARLE 1979, 116–119), melyekből látszik, hogy a $P \rightarrow R$ kapcsolatok nem esetlegesek, hanem szisztematikusak:

1. *elv*: A *P* terminus jelölte dolgok lehetnek definíció szerint *R* tulajdonságúak. Például, ha azt mondom, hogy *Sam egy óriás*, akkor arra utalok metaforikusan, hogy 'Sam nagy termetű', mivel az óriások definíció szerint nagy termetűek, sőt ez talán a legspecifikusabb vonásuk.

2. *elv*: A *P*-vel denotált dolgok nem szükségszerűen, de jellemzően *R* tulajdonságúak. Mivel a disznók rendszerint piszkosak, lucskosak és falánkok, senkinek sem okoz fejtörést az embertársainkra alkalmazott „disznó” metafora hasonlító értelmezése. (Az viszont már a 4. *elv* hatálya alá tartozik, amikor – és tipikusan – az 'erkölcstelen', 'undorító', 'szemtelen', 'trágár' stb. jelentéseket akarja valaki a szóval felidézteni hallgatóságában.)

3. *elv*: Elképzelhető, hogy *R* a valóságban nem jellemző tulajdonsága a *P* dolognak, a közvélekedés mégis vele társítja azt. *Richard egy gorilla* (értsd: 'erőszakos', 'érzéketlen', 'ápolatlan') – fejezheti ki csöppet sem hízelgő véleményét a beszélő, noha bizonyára hallott róla, hogy a gorillák szelíd, félnék, gondoskodó állatok. A tudományos ismeretek azonban nem, vagy csak lassan korrigálják a generációkra visszamenő „gorillamitológiát”.

4. *elv*: Amennyiben az *R* jelentés nem része, nem gyakori velejárója, és még csak nem is feltételezett tulajdonsága a *P*-vel megnevezett dolognak, a köztük lévő kapcsolat forrása alkalmasint az emberi észlelésben keresendő. Sally „hidegsége” nem úgy „tapintható”, ahogy egy jégdarabé (lásd a *frigid* szó etimológiáját), „sötét” hangulatom másképpen „színes”, mint a fekete (vö. ang. *black mood*) vagy a kék (vö. ang. *to feel blue*); Mary sem úgy „édes”, ahogy a méz, és John sem úgy „keserű”, mint a kanalas orvosság. Ennek ellenére van értelme a következő kijelentéseknek: *Sally egy jégdarab, Ma sötét hangulatban vagyok, Mary olyan édes, John az utóbbi időben nagyon keserű*. Az idő is csak azért *csúszik, húzódik, szalad, rohan, repül* stb., mert elmúlását gondolkodásunk a térbeli mozgással asszociálja (lásd a kognitív metaforaelmélet felismeréseit: LAKOFF–JOHNSON 1980; KÖVECSES 2002/2005).

5. *elv*: *P*-nek lenni és *R*-nek lenni nem ugyanaz, de a két állapot némely körülményei, külső-belső feltételei (szinte) megegyeznek. Egy kényelmes életet biztosító gazdag örökség vagy nagy pénznyeremény kedvezményezettjére rásüthetik, hogy „arisztokrata lett”, hiszen a történelmi műveltség, legyen bármily felszínes, magába foglalja az arisztokráciát övező jómód képzetét.

6. *elv*: *P* és *R* jelentése úgyszólván azonos, a különbség pusztán árnyalatnyi, *P* használati köre azonban szűkebb, az *S* terminusra szó szerint nem alkalmazható. Tojáson kívül például a szó szoros értelmében semmi sem „zápuhat meg” – ami nem tart vissza bennünket attól, hogy megzápult „agyról”, „szokásokról”, „tréfáról” stb. beszéljünk.

7. *elv*: Nem minden metafora *S (egy) P* formájú. A tárgyias ige vagy a birtokos szerkezet szintén fogékony a jelentésátvitelre (pl. *Sam falja a könyveket, Blaha Lujza a*

nemzet csalogánya). Ezeknél is az 1–6. elvek az irányadók, de a feladat annyival bonyolultabb, hogy nem két „dolog”, hanem két „reláció” között kell meglátni az összefüggést (S P-relációban van S'-vel → 'S R-relációban van S'-vel').

8. *elv*: Searle számára csupán terminológiai kérdés, hogy a metonímiát és a szinekdochét a metafora alfajainak vagy független trópusoknak tekintjük-e. A térbeli, időbeli, anyagi, ok-okozati érintkezést, illetőleg a nem (genus) és a faj (species) vagy a rész és az egész stb. fölcserélhetőségét kimondó újabb elvek tulajdonképpen jól beleillenek az amúgy is eléggé változatos (mondhatnánk úgy is: eklektikus) szempontegyüttest elének táró taxonómiába. Egyik *elv* mindenesetre nem zárja ki a másikat, különben fönnakdnánk az olyan metaforát metonímiával (vagy metaforát metaforával) kombináló megállapításokon, mint például ez: *A Korona gyöngyszeme, India 1947-ben nyerte el függetlenségét*.

Akármi szerepeljen a P pozíciójában, igen sok kiugró sajátossága lehet, amelyeket a felsorolt elvek alapján mind le tudunk vezetni. Miután az algoritmus nem tartalmaz erre nézve semmilyen utasítást, kell egy harmadik fázis, hogy gondoskodjon a legesélyesebb R jelentés azonosításáról. Íme a Searle által ajánlott stratégia ehhez: „[m]enj vissza az S terminusra, és ellenőrizd, hogy a számos potenciális R-érték közül melyik a valószínű vagy egyáltalán lehetséges tulajdonsága S-nek!”. Persze meg is fordíthatnánk a dolgot: ha adva van az S terminus, gyorsabb és gazdaságosabb rögtön a P-re vetíteni, és párhuzamos szűkítéssel keresni R értékét, mint kizárólag a P-re fókuszálva végigfuttatni az összes R-variációt, utóbb választva ki belőlük azt, amelyik S-re leginkább ráillik. Egy ilyen alternatíva, amely elveti a searle-i második és harmadik fázis szekvencialitását, nagyobb pszicholingvisztikai támogatást remélhet (vö. IV.).

Morgan (1979), Leezenberg (1995/2001, 118–124) és Song (1998, 88–91) elemzését egybevetve az eddig elmondottakkal négy fő kritikai észrevétel fogalmazódik meg, amikor mérleget vonunk. Először is, mint kiderült, a modell mindhárom lépcsőjén esetlegességekkel, bizonytalansági tényezőkkal kell számolnunk; sehol nem sikerül a megértés stratégiáját vagy stratégiáit precízen meghatározni. Külön bírálható, másodsor, hogy a metaforikus jelentés keresés nyolc *elve ad hoc*, heterogén (szemantikai, pragmatikai, kognitív) ismérveken nyugszik, emiatt körük szabadon bővíthető, szűkíthető, átstrukturálható. Harmadszor, noha Searle a metaforikus jelentést kategorikusan a beszélői megnyilatkozásjelentés szintjére helyezi, példáinak zöme egészen közkeletű, konvencionális kifejezés. Az ilyenek jelentését bizonyára nem ugyanazzal a mentális munkával kell kikövetkeztetnünk, mint a pillanat szülte trópusokét – ha egyáltalán következtetésre van szükség, nem pedig egyszerűen lehívjuk őket a lexikonból (vö. *John egy disznó* és *John egy kenguru*; MORGAN 1979, 141). S negyedszer, amire az előző bekezdés végén utaltam: nem mellékes, van-e pszicholingvisztikai vagy egyéb bizonyíték arra, hogy az interpretáció menete a szó szerinti megnyilatkozásoknál tényleg egylépcsős, a nem szó szerinti megnyilatkozásoknál pedig töblépcsős. Mert amennyiben nincs, hiányozni fog az elmélet kognitív pszichológiai háttere, s így más hozadékról nemigen beszélhetünk, mint egy viszonylag kidolgozott (ámbar a föntiekből kifolyólag támadható) metaforaklasszifikációról. Mint ahogy hiányzik az összekötő kapocs az eredeti beszédaktus-perspektíva és Searle alakzatmagyarázata között, két önálló (rész)elmületről lévén szó. Gibbsnek a bevezetőben idézett jellemzése a „standard pragmatikai modell”-ről ez esetben tehát (majdnem) helytálló – a megnyilatkozások

szó szerinti jelentése az első lépés, a nem szó szerinti jelentés megértéséhez pedig extra kognitív munka szükséges. Azt a problémát azonban Searle észreveszi, hogy a szó szerint „hibátlan” kijelentések is lehetnek metaforikusak (I. Gibbs 2. tézisé), megoldani azonban nem tudja.

III. GRICE IMPLIKATÚRAELMÉLETE

Az alakzatok figuratív jelentése Grice-nál alkalmi társalgási implikátúra. Az irónia, a metafora (s így kétségkívül a külön nem említett metonímia), a meiózis ('kicsinyítés, kisebbités', vagyis a tág értelemben vett litotés) és a hiperbola a minőség („Ne mondj olyasmit, amit hamisnak hiszel!”), míg a kollokvialis tautológia – melyet a klasszikus retorika ugyan szolecizmusnak tart, a pragmatika azonban alakzatnak – a mennyiség első maximájának („Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív!”) kihasználására vezethető vissza (GRICE 1975, 52–53; GRICE 1989, 33–34). Grice a *Further notes*-ban (1978; 1989, 41–57) némileg árnyalja az irónia fogalmát, rámutatva a mindig vele járó negatív (kritikus, lekicsinylő, sértő, megvető, nemritkán ellenséges) érzelmi-értékelő, attitűdkifejező szándéokra. Kérdés marad azonban, hogyan ismerjük fel ezt a bizonyos érzelmi-értékelő viszonyulást vagy attitűdöt, más szóval: mi alapján tudjuk megkülönböztetni az iróniát a metaforától, a túlzástól és a litotésztől, valamint az utóbbiakat egymástól (hiszen mind a négy alakzat a minőség kategóriájának megsértéséből ered). Emiatt azt kell mondanunk, hogy a minőségi maxima kihasználásának felismerése önmagában nem elég az alakzatfajták identifikálásához (LEVINSON 1983, 157; LEEZENBERG 1995/2001, 105). A minőség esetében szükséges feltételről sem lehet szó – hasonló okból, mint amiért korábban Searle metaforát kioldó főstratégiáját is alkalmatlannak találtuk: vannak igaz állítások képi többletjelentéssel, és persze nemcsak kijelentő modalitásban fordulhatnak elő alakzatok, hanem kérdésben, felkiáltásban, felszólításban, óhajban szintén (ezek „hibás” volta a searle-i stratégiával talán kiszűrhető, a szigorúbban megfogalmazott griceival viszont nem; lásd VANDERVEKEN 1991).

Zavaró még, hogy a négy Kanttól átvett kategória keresztezi egymást. Sok nyitott metafora például amellet, hogy sérti a minőség első maximáját, homályos is, mivel a hallgató nem tudja mindjárt eldönteni, milyen pragmatikai jelentést akart vele közölni a beszélő. Az irónia pedig gyakran kétértelmű, ha a kétértelműség tartománya kiterjed a „mondott” jelentés („what is said”) és az implikátúra („what is implicated”) között fennálló, olykor szándékolt bizonytalanságra (vö. BROWN–LEVINSON 1978/1987, 225). Szintén ellentmondásosak azok a tesztek, amelyekkel Grice szerint eldönthető, hogy társalgási implikátúrával van-e dolgunk, vagy valamilyen más jelentésfajttával (GRICE 1975, 57–58; 1989, 39–40). Habár a *Further notes*-ban ezek már nem mint egyértelmű bizonyítékok, hanem mint „többé-kevésbé erős” érvek szerepelnek, a visszakoziást a pragmatikai megközelítés bírálói nem méltányolják. Tsohatzidis (1994, 369–372) a metaforára alkalmazott törölhetőség (cancellability) tesztjének kudarcát demonstrálja két szellemes példával:

- (1) (a) A feleségem, Sally egy jégdarab – kérlek, tedd a hűtőbe, mielőtt felenged.
 (b) Az idő pénz – akkor hát, neked mennyi idő van a bankszámládon?

A „törlés” valóban sikertelen: a gondolatjel utáni részt vagy szemantikai anomáliának értékeljük, vagy újból metaforikusan fogjuk föl (viccnek véve) és kapcsoljuk az előz-

ményhez. Az implikátúra visszavonása azonban, noha nem rendellenes, ésszerű magyarázatot (humor, esetleg egy másik implikátúra stb.) igényel a nem metaforikus (2)-nél is (GRICE 1975, 43; 1989, 24):

- (2) – Hogy boldogul John az új munkahelyén?
 – Nagyon jól, azt hiszem; kedveli a kollégáit, és még nem került börtönbe.
 Nem is fog, hiszen tisztességes, becsületes ember.

Az (1a–b)-ből és a (2) furcsaságából két dolog következhet: (i) a metaforikus jelentés nem társalgási implikátúra, vagy (ii) a törlés tesztje érdekes, de nem perdöntő. Tsohatzidis az előbbi véleményt osztja, összhangban Leezenberggel (1995/2001, 114–118), aki a többi grice-i kritériumot is precízen számon kéri a metaforán. A leválaszthatatlanság (nondetachability) próbája felemás eredményt hoz: a metaforák egy része kiállja, mert a szó szerint szinonim kifejezések átvitt értelemben ugyanúgy szinonimák (pl. a *kapus*, a *portás* és a *kapuőr* egyazon üzemi, intézményi munkakört denotálja, s csapatsport-metaforaként is azonos a jelentésük), más részénél viszont az ellenkezőjét tapasztaljuk (pl. a *liba* metaforája nem jön elő a *lúd* lexémával, pedig mint állatnevek fölcserélhetőek). Tudjuk a társalgási implikátúra definíciójából (GRICE 1975, 49–50; 1989, 30–31), hogy mindaz, ami a megnyilatkozás jelentésében konvencionális összetevő, elkülönítendő attól, amit hozzágondolunk, azaz implikálunk. Leezenberg e harmadik (magyarra csak üggyel-bajjal fordítható: „nonconventionality”) ismérvvvel szintén cáfolja az alakzatok grice-i besorolását: nyelvészeti közhely, hogy az alakzatok bizonyos idő elteltével, a gyakori használat folyamánaképpen konvencionálizálódnak, akár a kvázi-szó szerinti státusig eljutva. Grice nem is siklik át efölött (1975, 58; 1989, 39), és vélhetően azzal felelne Leezenbergnek, amit Levinson (2000, 27) fejteget: létezik egy „diakrón ösvény”, amely a beszélői jelentéstől vezet a megnyilatkozástípus-jelentésen át egészen a mondatjelentésig, s ezt végigjárva lesz az „eleven” implikátúrából „holt” metafora, metonímia, idioma stb. A konvencionális skáláján természetesen vannak szürke, átmeneti zónák: tisztán konvencionális vagy tisztán figuratív megnyilatkozás talán kevesebb van, mint köztes eset (lásd pl. SADOCK 1979), a megértés felől nézve mégsem mellékes, hogy egy kifejezés inkább alkalmi fordulat, vagy mindenki jól ismeri és alkalmazza.

Meg kell jegyezni, hogy – mint arra a bevezetésben utaltam – Grice, ellentétben Searle-lel, következetesen a *konvencionális jelentés*, nem pedig a *szó szerinti jelentés* terminust használja. A szóválasztás nem esetleges: éppen az az érdeme, hogy az állandó mozgásban, áramlásban lévő jelentéstársításokat az elmélet a rájuk jellemző dinamizmussal tudja kezelni – ami ma újszerű, az néhány év múlva általános lesz, még később pedig megkövesedett (mely metaforánk maga is „megkövesedett”) egysége a nyelvnek. A szó szerinti jelentés viszont nagyon lassan változik. Ezért téved, aki Grice nézőpontját azonosítja Searle-ével, ahogy Gibbs teszi. Nem a törlés vagy a leválaszthatóság tesztje, hanem a konvencionálizáltság foka a vízválasztó annak megítélésében, hogy egy alakzat konkrét példánya implikátúra természetű, vagy sem. Grice adóssága, hogy (i) a konvencionális jelentésről és annak szerepéről az implikátúrák megértésében nem mond semmi közelebbit, és (ii) nem tárja fel a maximakihasználás, azon belül a figuratív nyelv célját, amit Morgan (1979, 147) Searle-kritikája is szorgalmaz (ez utóbbi hiányosságot egyébként részben pótolják a

„standard pragmatikai szemlélet”-ben fogant udvariassági elméletek: LEECH 1983 és BROWN–LEVINSON 1978/1987).

IV. GIBBS KÖZVETLENHOZZÁFÉRÉS-HIPOTÉZISE

Azt már előrebocsátottam, hogy a szó szerinti jelentés prioritását valló elképzelés Gibbs (1984; 1989; 1993; 1994; 2002) szerint pszichológiailag nem helytálló (*I.*). Amit ő maga ajánl, azt a „közvetlen hozzáférés hipotézisének” nevezi: adott kontextus esetén a megnyilatkozás teljes szó szerinti jelentésének megértése *nem szükséges feltétele* a nem szó szerinti jelentés elérésének (GIBBS 2002, 459–461; Kiemelés tőlem – N. A. L.). Ha pedig valóban ezt támasztják alá a pszicholingvisztikai vizsgálatok, ahogy többen is tényként számolnak be róla (pl. KEYSAR 1989; CACCIARI–GLUCKSBERG 1994; RECANATI 1995), akkor kétségessé válik minden olyan elmélet kognitív megalapozottsága, amelyben a szó szerinti nyelvhasználattól történő eltérés észrevétele az alakzatinterpretáció első, kötelező állomása.

Rumelhart (1979, 83) hivatkozik alkalmasint először Gibbsre, akit egyik tanítványának mond, és az ő indirekt kérésekkel folytatott korai kísérleteivel (GIBBS 1979) igyekszik bizonyítani, hogy támogató kontextus esetén ugyanolyan gyorsan fogjuk fel a nem szó szerinti jelentéstartalmakat, mint a szó szerintieket. Rumelhart, pszichológiai perspektívából tanulmányozva a nyelvi információközlést, ebből kifolyólag nem lát minőségi különbséget a szó szerinti és a nem szó szerinti megnyilatkozások megértési folyamatában. Saját nyolc éves gyermekétől idéz példát addig sosem hallott metafora spontán megalkotására és a jelenlévők zavartalan jelentéstulajdonítására („Hey, Mom, my sock has a hangnail”). Mivel összefüggő történetek, és nem magukban álló mondatok interpretációját veszi alapul, a kontextus és a világtudás befolyását hangsúlyozza: sémaelmélete felülről lefelé („top down”) szabja meg a megértési művelet irányát, ellentétben a fregei elvnek megfelelően alulról fölfelé („bottom up”) építkező, a nagyobbakét a kisebb egységek jelentéséből levezető kompozicionális szemantikával. A séma egy fogalom absztrakt reprezentációja; olyan elvárásrendszer, amelyet az olvasott vagy hangzó megnyilatkozások automatikusan aktiválnak, s amellyel ezáltal interakcióba lépnek: ellenőrzik, konkretizálják, finomítják, de akár érvényteleníthetik is, ha a szöveg folytatása nem illeszkedik az előzőleg földézett sémához. Egy kijelentés szó szerint igaz, fejtegeti Rumelhart, amikor találunk hozzá egy meglévő sémát, amelybe koherensen belehelyezhető. Metaforikusan igaz, amikor a sémánk bizonyos szemantikai jegyei teljesülnek, mások viszont nem (pl. a *Minden enciklopédia aranybánya* mondat predikátuma az ARANYBÁNYA sémáját viteti át az olvasóval a szubjektumra az 'értékes dolgot rejt magában' jelentéselem segítségével, miközben 'a földfelszín alatt található', 'emberek dolgoznak benne' stb. jegyek, amelyek szintén részét képezik a sémának, már nem igazak az enciklopédiákra). Az is előfordul, hogy nem tudjuk az ismert séma ernyője alá vonni az üzenetet, mert nincs meg a fogalmi kapocs. Ilyenkor egyszerűen nem boldogulunk a közleménnyel.

Egy-egy sémát azonban nem hozhat más működésbe, mint valamely előforduló kifejezés lexikai jelentése (a főnti példában az *enciklopédia* és az *aranybánya* szóé) vagy a kontextus. Ha „elrontjuk” a metaforát (pl. *Minden enciklopédia homokbánya*), mindentől függetlenül a szó szerinti jelentés (és a HOMOKBÁNYA séma) azonnal és akadálytalanul tudatosul, legfeljebb nem érzi a befogadó kielégítőnek – értés tehát van,

csak megértés nincs. Márpedig egy kognitív elméletnek az értést is magyaráznia kell, nemcsak a megértést, s még jobb, ha össze tudja kapcsolni a kettőt.

Rumelhart, Gibbs és a velük egy oldalon állók tehát a szójelentés és a jelentés-kompozíció helyett eleve a kontextusnak adják a főszerepet. A kontextuális információ ezek szerint nagyon korán kapcsolatba lép a lexikai folyamatokkal, beleszól a kiválasztásba, azaz nincs az interpretációnak olyan előzetes szakasza, lépcsője, amelyben még ne lenne egyeztetés az extranyelvi tudással. A standard szemlélet cáfolatát Gibbs egyébként főleg olvasásiidő-mérésekre és frázisklasszifikáció-tesztekre alapozza. Ezekben a vizsgálatba bevont személyek általában szövegeket vagy szövegváltozatokat olvasnak, melyek tartalmazznak egy szó szerint és nem szó szerint is érthető kulcsmondatot. Ha az olvasási idő nem különbözik a nem szó szerinti jelentésnek és a szó szerinti jelentésnek kedvező kontextusban (netán az előbbiben még rövidebb is), Gibbs máris kész levonni a konklúziót: a bevezetésben idézett 1. és 3. tézis „pszichológiailag nem plauzibilis”. A választást a szó szerinti és a nem szó szerinti olvasat parafrázisai között szintén cáfolhatatlan empirikus bizonyítékként kezeli a standard modell mellett vagy ellen.

Vannak azonban a standard modellnek kedvező kísérleti eredmények is. Janus és Bever (1985) az elsők között szorgalmazza az érzékenyebb közvetlen mérési módszer alkalmazását, amely kifejezésről kifejezésre haladva jobban követni tudja a lexikai hozzáférés menetét. Kutatásuk szerint az a tény, hogy a mondat végére érve az időbeli különbség esetlegesen eltűnik, nem jelenti azt, hogy a metaforikus kulcsszavak olvasási ideje ne különbözne a szó szerinti megfelelők olvasási idejétől, legyen bármilyen gazdag a kontextus. Hibás általánosításhoz vezethet az is, ha nem teszünk különbséget a mindenki által ismert, gyakran használt metaforák és a még nem (vagy nem nagymértékben) konvencionálizálódott nyelvi képek között. Blasko és Connine (1993) ezt a régi megfontolást („élő” és „holt” alakok) teszteli öt kísérletben, kitérve olyan példákra, amelyekben a nominális metafora nem megszokott ugyan, de „találó”. Az adatok összesítésével nyert mutatószámok azt jelzik, hogy a beszélők számára ismerős fordulatok átvitt jelentése késés nélkül előjön, szövegkörnyezet sem kell hozzá, mialatt a szó szerinti jelentés szintén aktív. S ami még meglepőbb, a nem kimondottan gyakori, viszont találónak ítélt metaforák ugyancsak rögtön érthetők az alanyoknak. Ezzel Blasko és Connine egyszerre kérdőjelezi meg a „standard pragmatikai szemlélet” és a rivális közvetlenhozzáférés-hipotézis igazságát. A standard modell védelmezője Temple és Honeck (1999), akik a kontextualista Kemper (1981) módszertanát vitatva angol közmondások szó szerinti és nem szó szerinti jelentéséhez fogalmazznak meg rövid, kétmondatos kontextusokat. Az alanyok a várákozásnak megfelelően szinte mindig a releváns kontextust választják, ám a reakcióidő hosszabb a figuratív értelmezésnél, mint a szó szerinti-nél. Ez azért fölöttébb érdekes, mert a proverbiumokat erősen konvencionálizálódott kifejezéseknek szokták tartani, s mint amolyan „miniszövegeket” a lexikonba utalják őket. Sajnos csak rövid ízelítőt kapunk Temple és Honeck példáiból (i. m. 50), így nehéz felbecsülni a használt közmondások konvencionálizáltsági fokát. Az mindenesetre ésszerű feltételezés, hogy más figuratív kifejezésekhez hasonlóan a proverbiumok között is előfordulnak gyakori és ritka, rögzült és újszerű formák, ráadásul elég hosszúak ahhoz, hogy a dekódolás során a tudatban felidézdhessen valami az eredeti, szó szerinti jelentésükből. Temple és Honeck arra jut, hogy a jól ismert proverbiumok értése gyorsabb, mint a kevésbé ismerteké. Ezt az eredményt úgy fordítanak a maguk javára, hogy Dascal (1987; 1989) „mérsékelt szószerintisé-

gének” gondolatát átvéve megpróbálják beleszőni a konvencionális kritériumát a szó szerinti jelentés fogalmába (i. m. 66). Pedig egyszerűbb lenne, ha Grice terminushasználatát követnék.

Gibbs (2002) természetesen reflektál a közvetlenhozzáférés-hipotézis ellen felhozott kifogásokra, amelyek szerinte nem indokolják annak felülvizsgálatát. Előrebocsátja: a direkt feldolgozás nem zárja ki, hogy az emberek adott esetben elemezzék az egyes szavak szó szerinti jelentésének bizonyos aspektusait, miközben azonosítják a beszélő szándékát (i. m. 460–461). A hipotézisből, fejtegeti Gibbs, az sem következik, hogy soha nem tart tovább a figuratív jelentés megértése, mint a szó szerintié. (Nyilvánvaló, hogy olykor számottevő időt vesz igénybe például egy-egy eredeti költői metafora megfejtése.) Amit kimond, az pusztán annyi, hogy nem kötelező szekvenciális lépés a megnyilatkozás teljes kontextusfüggetlen, kompozicionális, nem pragmatikai – azaz szó szerinti, ahogy a fregei tradíció nyomán Gibbs a fogalmat definiálja – jelentésének automatikus feldolgozása még azelőtt, hogy a szó szerinti tartalom hozzáférhetővé válna. Gibbs szerint az újszerű kifejezések megértése sem azért tart tovább, mert el kell vetni az első fázisban levezetett szó szerinti jelentést, majd megtalálni a kapcsolatot közte és a kontextus között, hanem azért, mert nehéz összeegyeztetni a figuratív jelentést (!) a kontextussal. Ez azonban a *circulus vitiosus* gyanúját kelti, hiszen ha a kontextus befolyásolja a megfelelő jelentés megtalálását, akkor az így nyert (egyébként figuratív) jelentés és a kontextus között aligha lehet össze nem illés.

A közvetlenhozzáférés-hipotézis legnagyobb gyengéje, hogy nincs igazi magyarázóereje. A megfogalmazás ugyanis homályban hagyja, mikor és milyen összetevője aktiválódik a szó szerinti jelentésnek, amennyiben mégis aktiválódik, illetve, hogy milyen feltételek között *biztosan nem* aktiválódik. Emiatt úgyszólván ellenőrizhetetlen, semmilyen empirikus próba alá nem vethető, ami pedig fontos követelménye lenne annak, hogy elméletként tartsuk számon. Giora (2002, 490) fel is rója Gibbsnek, hogy nem kezeli súlyán a szó szerinti interpretációt előhangoló kontextusokban kimutatott figuratív (idiomatikus, ironikus stb.) jelentéseket. A következetesség tudniillik azt diktálja, hogy minden olyan kísérlet, amely arra derít fényt, hogy szó szerinti kontextusban a disszonáns nem szó szerinti jelentés, vagy hogy nem szó szerinti kontextusban a standard modell által jószólt szó szerinti alapjelentés bukkan fel, egyformán ütközik a kontextuális információ primátusában bízó interakcionista megközelítéssel.

V. GIORA VEZÉRJELENTÉS-KONCEPCIÓJA

Első pillantásra zavarba ejtő az a pszicholingvisztikai tanulság, hogy a figuratív szóhasználat némely eseteit már a feldolgozás kezdeti szakaszában nem szó szerint értjük, amennyiben a szövegkörnyezet ennek a jelentésnek kedvez, máskor viszont túl gyengének bizonyul a kontextus ahhoz, hogy meggátolja a bele nem illő szó szerinti vagy nem szó szerinti értelem aktiválódását. A megállapítás eleje ugyanis a nyelvi input elsőbbségét hirdető standard modellnek, második fele pedig Gibbs közvetlenhozzáférés-hipotézisének látszik ellentmondani. A szintézis lehetséges útját Giora (1997; 2002; 2003) mutatta meg a közelmúltban a *vezérjelentés* (the most salient meaning) fogalmának bevezetésével és többlépcsős, moduláris alapokon nyugvó magyarázatával.

Ahhoz, hogy egy szónak, szószerkezetnek vagy akár mondatnyi egységnek (lásd proverbiumok) valamely jelentése a vezérjelentés rangjára emelkedjen, kódolva kell lennie a mentális lexikonban, azonfelül meg kell előznie a többi jelentést a gyakoriság, megszokottság, konvencionális és prototipikuság skáláján (GIORA 2003, 15–18). A vezérjelentés tehát lehet figuratív eredetű is. Giora érvelése szerint az interpretáció induló fázisában a kontextusnak korlátozott szerepe van: először a hallott vagy olvasott megnyilatkozás lexikonban tárolt összetevőinek vezérjelentése vagy vezérjelentései hívódnak elő, amely folyamatra a külső, nem nyelvi információknak nincs közvetlen ráhatása, hiszen azok feldolgozása párhuzamosan, de elkülönült részegységekben zajlik (PELEG et al. 2001). Így a megértés első szakaszában sem a szó szerintiség, sem a kontextuális alkalmasság szempontja nem merül fel. Csak egy következő, második lépcsőfok szolgál arra, hogy a kontextusnak a lexikai modul kimenetével való egyeztetése megtörténjen. A kontextus értelmező funkciója akkor válik meghatározóvá, ha több vezérjelentés verseng egymással, vagy a vezérjelentés nem illeszkedik az adott szövegösszefüggésbe.

Szó szerinti a vezérjelentése például a *lefegyverez* igének (lásd (3a)) és a *sláger* főnévnek (lásd (3c)). Átvitt jelentésük szintén kódolt ugyan, ám a kevésbé bevett használat és az átvitelből származó valamelyes stilisztikai kötöttség miatt nem emelkednek oly mértékben ki, hogy a (3b) és a (3d)-féle használat prominensnek számítson:

(3) (a) Hamid Karzai ígéretet tett arra is, hogy lefegyverez százezer milicistát.

(b) A bizalom és az őszinteség nemre, korra való tekintet nélkül mindenkit lefegyverez.

(c) Az énekes most megjelent albumán tíz egykori nagy sláger új verziója, valamint négy új szerzemény található.

(d) Karácsonyi roham az üzletekben – a DVD és a plazmatévé a sláger.

A hipotézis azt jósolja, hogy – hacsak a figuratív jelentés lexikonbeli státusának megítélésében nem tévedünk – a *lefegyverez* megértése a (3a)-ban egylépcsős, míg a (3b)-ben kétlépcsős folyamat, s ugyanígy a *sláger* (3c)-beli interpretációja sem igényel extra műveleti lépést a (3d) példájával szemben, amelynél az oda nem illő vezérjelentést fölül kell bírálni.

Nem szó szerinti a vezérjelentés egyebek mellett a *sütnivaló* (4a) és a *kitálat* (4c) kifejezéseink esetében. Mégis, van módja annak, hogy a közlő alkalmas szövegkörnyezetben fölidéztesse szó szerinti jelentésüket a befogadóval. A (4b) *sütnivaló*-példája egy kerékpáros-természetvédő folyóirat túraajánlatában szerepelt, a (4d)-t pedig Kaffka Margit *Két nyár* (1916) c. regényében olvashatjuk:

(4) (a) Úgy látom, nyelvész létedre nem sok sütnivalód van.

(b) Szept. 5. „Vasárnapi túra II”, melyet kezdő kerékpárosoknak is ajánlunk. Találkozó: a Mecsek Áruház előtt 9.30-kor. A Kantavári forrásnál szalonnasütés (ha nincs tűzgyújtási tilalom). Mindenkinek legyen sütnivalója.

(c) A sorozat következő epizódjában Cristobal kitálat: mindent elmond Pedrónak arról, mi történt közte és Nadia között.

(d) Nyolc órát harangoztak, mikor Vitorisz hazajött; leült, várta a vacsorát. Az asszonynak még nem volt szava hozzá. [...] Károly várt egy pillanatig. Csönd. Akkor vállat vont. [...] S halkan füttyült, míg az asszony kitálat.

Amennyiben Giora álláspontja felel meg a (neuro)pszichológiai valóságnak, bármennyire jól előkészíti is a kontextus (4b)-ben és (4d)-ben a kulcsszavak szó szerinti értelmezését, a lexikon az auditív vagy vizuális percepciót követően azonnal, automatikusan kiadja a hozzájuk tartozó (átvitt) vezérjelentést. Ez a csak milliszekundumokban mérhető „bevillanás” azonban nem feltétlenül tudatosul a hallgatóban/olvasóban, hiszen a szövegkörnyezetbe helyezés mindjárt ezután megtörténik, méghozzá olyan rövid időn belül, hogy magát a műveletsort és annak lépéseit az egyén nem képes figyelemmel kísérni.

Két fontos adalék kívánkozik még kiegészítésül az elmondottakhoz. Az egyik Giora modularizmusát, a másik a vezérjelentések és a kontextus viszonyát segíthet jobban megvilágítani. Először is, ami Fodor (1983) örökségének továbbélését illeti, a sok hasonlóság mellett (a lexikai elérés gyorsasága, önmagába zártsága, a kötelező determinisztikus feldolgozás) hangsúlyos eltérés, hogy Gioránál a lexikai hozzáférés mechanizmusa rendezett, a jelentések súlyozva vannak: a vezérjelentéseket gyorsabban elérjük gyakoriságuk, ismerőségük, konvencionális és prototipikus voltuk révén. Másodsor, de kapcsolódva az iménti gondolathoz, a jelentések kiemelkedése és háttérbe szorulása a konvenció és a használat, azaz a kontextus dinamikus kölcsönhatásának eredménye. A lexikonban elraktározott jelentések erőviszonyai a szótári egység pragmatikatörténete szerint változnak. A folyamatos megerősítés hiánya és az ismétlődő második lépcsős újraelemzés lefokozhatja az addig prominens szemantikai alapinterpretációt. Ezért, bár a vezérjelentésekről azt mondjuk, hogy kontextusfüggetlenek, ez csak annyiban állja meg a helyét, hogy az aktuális szövegkörnyezetnek nincs szelektív befolyása a lexikai műveletekre a megértés kezdeti fázisában (KECSKÉS 2004, 317). Lehet prediktív szerepe: felgyorsíthatja, elősegítheti a megfelelő jelentés kikövetkeztetését akár még azelőtt, hogy magát a nyelvi stimulust észlelnénk – de nincs hatással a lexikális elérésre, következképp képtelen blokkolni a vezérjelentéseket.

A (4a–b) *sütnivaló* példája azért nem „tiszta” eset: a szónak van melléknévi értelme is (pl. *sütnivaló kolbász*, *sütnivaló bolond*), ezért a szintaktikai modul bizonyára visszajelez a lexikonnak, ha felismeri a „van/nincs sütnivalója” szerkezetet, s ez a visszajelzés támogatja a főnévi vezérjelentést. Bár jóval kevesebb lexikai egységnek figuratív a vezérjelentése, mint ahányak szó szerinti, a következők, azt hiszem, vitathatatlanul az előbbi csoportba tartoznak: *átfésül*, *cicázik*, *csipkelődik*, *dugába dől*, *fapados* (járat), *fecskeház*, *felhúzza az orrát*, *felszarvaz*, *karcúsít(ás)*, *köpönyegforgató*, *légvárat épít*, *lúdláb*, *meztollasodik*, *mimóza*, *pálcát tör felette*, *vaskalapos* stb.

VI. ÖSSZEZÉS

Áttekintve a rendelkezésre álló empirikus vizsgálatokat és az elméleti polémia érveit *pro* és *kontra*, meggyőződésem, hogy mai tudásunk inkább alátámasztja – miközben persze számos tekintetben kiegészíti, gazdagítja – a standard pragmatikai modellt, semmint romba döntené, amennyiben (i) nem a komplett mondatjelentést, hanem a lexikai jelentést vesszük alapul, és (ii) elvetjük a szó szerinti jelentés fogalmát a nyelvi információfeldolgozás valós folyamatáról (de nem szükségképpen annak az eredményéről) szóló diskurzusban, felváltva azt a *konvencionális jelentés* vagy a *vezérjelentés* terminusokkal. A konvencionális jelentés és a vezérjelentés dinamikus természetű, a szó szerinti jelentés ellenben viszonylag statikus alapjelentés,

mely kétségkívül hasznos támpont lehet bizonyosfajta szemantikaelméletekben, a történeti jelentéstanban és a stilisztikai elemzésben, ám a pszichológiai realitás megtartására törekvő kognitív pragmatika már nem hivatkozhat rá. Erős bizonyítékok szólnak ugyanis amellett, hogy a vezérjelentés(ek) aktiválódása, s nem a szó szerinti jelentés azonosítása az első lépcsője a hétköznapi megértésnek.

Nem látok azonban igazi különbséget a *konvencionális jelentés* és a *vezérjelentés* kifejezések tartalma között, ezért használtam őket itt is szinonimaként. Amely jelentés gyakori, megszokott és/vagy prototipikus, az egyúttal konvencionális, így Giora vezérjelentést meghatározó négy tényezője végső soron egyesíthető a konvencionális gyűjtőfogalmában. A konvenció általában kiterjed az egész nyelv-közösségre, de korlátozódhat a szűkebb-tágabb hatókörű nyelvváltozatokra is (lásd pl. a táji jelentéseket, a diáknyelv *puska*, *király*, *karó* stb. szavait, vagy a számítógép-használók *dokumentum*, *mentés*, *kukac*, *lefagy*, *letölt*, *megnyit* stb. metaforikus terminológiáját). A konvencionális jelentés nem azonos a kódolt jelentéssel, hiszen – ahogy említettem – nem minden kódolt jelentés vezérjelentés. Ha az olvasó mégis egyenlőségelet kívánna tenni köztük (mondván: ami kódolva van, az szükségképpen konvencionális), akkor tekintse a vezérjelentést (= a legkonvencionálisabb jelentés) a pontos műszónak.

IRODALOM

- BLASKO, Dawn G. – CONNINE, Cynthia M. 1993. Effects of familiarity and aptness on metaphor processing. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 19, 295–308.
- BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. 1978/1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CACCIARI, Cristina – GLUCKSBERG, Sam 1994. Understanding figurative language. In Morton Ann Gernsbacher (ed.): *Handbook of psycholinguistics*. New York: Academic Press, 447–477.
- DASCAL, Marcelo 1987. Defending literal meaning. *Cognitive Science* 11, 259–281.
- DASCAL, Marcelo 1989. On the roles of context and literal meaning in understanding. *Cognitive Science* 13, 253–257.
- FODOR, Jerry A. 1983. *The modularity of mind*. Cambridge (MA): MIT Press.
- GIBBS, Raymond W., Jr. 1979. Contextual effects in understanding indirect requests. *Discourse Processes* 2, 1–10.
- GIBBS, Raymond W., Jr. 1984. Literal meaning and psychological theory. *Cognitive Science* 8, 275–304.
- GIBBS, Raymond W., Jr. 1989. Understanding and literal meaning. *Cognitive Science* 13, 243–251.
- GIBBS, Raymond W., Jr. 1993. Process and products in making sense of tropes. In Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and thought*. (2nd ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 252–276.
- GIBBS, Raymond W., Jr. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GIBBS, Raymond W., Jr. 2002. A new look at literal meaning in understanding what is said and implicated. *Journal of Pragmatics* 34, 457–486.
- GIORA, Rachel 1997. Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics* 8, 183–206.
- GIORA, Rachel 2002. Literal vs. figurative language: Different or equal? *Journal of Pragmatics* 34, 487–506.
- GIORA, Rachel 2003. *On our mind: Salience, context, and figurative language*. Oxford: Oxford University Press.
- GRICE, H. Paul 1975. Logic and conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (eds): *Syntax and semantics, vol. 3: Speech acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- GRICE, H. Paul 1978. Further notes on logic and conversation. In Peter Cole (ed.): *Syntax and semantics, vol. 9: Pragmatics*. New York: Academic Press. 113–128.
- GRICE, H. Paul 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- JANUS, Raizi A. – BEVER, Thomas G. 1985. Processing of metaphoric language: An investigation of the three-stage model of metaphor comprehension. *Journal of Psycholinguistic Research* 14, 473–487.
- KECSKÉS István 2004. The role of salience in processing pragmatic units. *Acta Linguistica Hungarica* 51, 309–324.
- KEMÉNY Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest: Tinta.

- KEMPER, Susan 1981. Comprehension and the interpretation of proverbs. *Journal of Psycholinguistic Research* 10, 179–198.
- KEYSAR, Boaz 1989. On the functional equivalence of literal and metaphorical interpretations in discourse. *Journal of Memory and Language* 28, 375–385.
- KOVECSÉS Zoltán 2002/2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- LEECH, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- LEEZENBERG, Michiel 1995/2001. *Contexts of metaphor*. Amsterdam: Elsevier.
- LEVINSON, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEVINSON, Stephen C. 2000. *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge (MA): MIT Press.
- MORGAN, Jerry L. 1979. Observations on the pragmatics of metaphor. In Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 136–147.
- PELEG, Orna – GIORA, Rachel – FEIN, Ofer 2001. Salience and context effects: Two are better than one. *Metaphor and Symbol* 16, 173–192.
- RECANATI, François 1995. On the alleged priority of literal interpretation. *Cognitive Science* 19, 207–222.
- RUMELHART, David E. 1979. Some problems with the notion of literal meanings. In Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 78–90.
- SADOCK, Jerrold 1979. Figurative speech and linguistics. In Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 46–63.
- SEARLE, John R. 1975. Indirect speech acts. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (eds): *Syntax and semantics, vol. 3: Speech acts*. New York: Academic Press. 59–82.
- SEARLE, John R. 1979. Metaphor. In Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 92–123.
- SONG, Nam Sun 1998. Metaphor and metonymy. In Robyn Carston – Seiji Uchida (eds): *Relevance theory: Applications and implications*. Amsterdam: John Benjamins. 87–104.
- TEMPLE, Jon G. – HONECK, Richard P. 1999. Proverb comprehension: The primacy of literal meaning. *Journal of Psycholinguistic Research* 28, 41–70.
- TSOHATZIDIS, Savas L. 1994. Speaker meaning, sentence meaning and metaphor. In uő (ed.): *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*. London: Routledge. 365–373.
- VANDERVEKEN, Daniel 1991. Non-literal speech acts and conversational maxims. In Ernest Lepore – Robert Van Gulick (eds): *John Searle and his critics*. Oxford: Blackwell. 371–384.

Sorsod Borsod, Golda János kiállítása, Részlet Megyik János kapujából